

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА

ОСЛОБОЂЕЊЕ ГРАДОВА У СРБИЈИ ОД ТУРАКА 1862—1867. ГОД.

ЗБОРНИК РАДОВА ПРИКАЗАНИХ НА НАУЧНОМ СКУПУ
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ, ОДРЖАНОМ
ОД 22. ДО 24. МАЈА 1967. ГОД. У БЕОГРАДУ ПОВОДОМ
ПРОСЛАВЕ 100-ГОДИШЊИЦЕ ОСЛОБОЂЕЊА ГРАДОВА

Примљено на III скупу Одељења друштвених наука, 29. IV 1969. год.

Редакциони одбор

Академици: ВАСА ЧУБРИЛОВИЋ, **ЈОРЈО ТАДИЋ**, БРАНИСЛАВ КОЈИЋ
и **БОРЂЕ СП. РАДОЈИЧИЋ**, и дописни члан МИЛУТИН ГАРАШАНИН

Уредник

Академик ВАСА ЧУБРИЛОВИЋ

БЕОГРАД
1970

ДОБРИЛА СТОЈАНОВИЋ, кустос
Музеј примењене уметности, Београд

ЕВРОПСКО ОДЕВАЊЕ У СРБИЈИ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ XIX ВЕКА

Као последица вишевековне владавине Турака ношња у Србији имала је оријентално обележје. На самом почетку XIX века рабају се и први покушаји да се у ношњу унесу измене које би Србе у начину одевања еманциповале од ранијег турског узора. Још у току борби за ослобођење од Турака у годинама трајања првог српског устанка постоје покушаји да се устаничка војска униформише по европском узору.¹ У исто време се појављују и разна наређења за цивилно становништво, која указују на жељу устаника да се ослободе неких чисто источњачких обележја у одевању. Наређењем од 1809. год. забрањује се женама да носе дукате на глави, врату и грудима, а мушкарцима, да по турском узору брију главе.² Овом наредбом се, мада делимично, у масе народа уноси нови дух у одевању. Утицај на измене у ношњи, у првом реду војних старешина, у Србију долази првенствено из Аустрије, мада извесну улогу у томе има и Русија.

После другог српског устанка осећају се извесне промене у начину живота што се одразило и у одевању. По европском узору долази до првих наговештаја униформисања чиновништва у Србији.

Још 1816. год. кнез Милош поклања старешинама нахијских судова у Србији капуте, који су део европске одеће.³

После 1830. год., кад Србија, Хатишерифом добија извесну аутономију, кнез Милош и његова околина почињу да носе европско одело, које донеке има карактер униформе, а које је савременике подсећало на мађарско одевање. Већ 1837. год. кнез Милош указом прописује ношење униформе за војне и цивилне чиновнике, зависно од ранга.⁴

Путујући кроз српске земље 1829. год. немачки капетан Ото Пирх забележио је много интересантних података о ондашњем животу у

¹ Д. Арсенијевић Бата-Лака, *Историја српског устанка I*, Београд, 1898, 364.

² А. Ивић, *Документи о устанку Срба под Карађорђем Петровићем*, Загреб 1920, 321.

³ М. Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије до 1842, I*, Београд 1897, 509.

⁴ П. Васић, *Преображаји Ношње у Србији током XIX века*, Етнолошки преглед 4, Београд 1962, 111.

Србији, која тада улази у ред европских држава. Описујући куће старих српских трговаца Пирх каже: „соба је била намештена на европски начин. . .” о зиду је висило огледало и европска домаћичина одела: хаљине, шешири, капе. Друга соба је била намештена у другом стилу. Ту је висило српско одело домаћице, које је бљештаво и богато постављено кожом.” По њему, „домаћице су у кући носиле поједине делове и једне и друге ношње. Либаде постављено кожом, црвене папуче, а на глави франачки убрадач.”⁵ Констатујући карактеристичну мешавину европског и турског, Пирх примећује да се турски начин живота све више напушта.

Новине у том погледу доносе на првом месту досељеници — чиновници, трговци, занатлије, затим емигранти који су се постепено враћали, и најзад домаћи трговци који су својим пословима одлазили у Аустрију. Они су развили нови укусу у свему — оделу, јелу, пићу и другом. С обзиром да је у Београду било трговачких кућа, које су биле у сталним, директним трговачким контактима са Земуном, не изненађује што су њихове куће биле удешене по европском узору.⁶ Иако у мањој мери, за Београдом су ишле, из истих разлога, и вароши у унутрашњости Србије.

Стварањем нових услова и повољнијих економских прилика, а у складу с новим потребама, у београдским дућанима се појављује многоврсна роба различитог порекла. Још је Пирх забележио да су дућани препуни свакојаке робе турске и енглеске.⁷

У новим условима и друштвени живот у Србији се прилично мења. Уводе се концерти, школске и друге свечаности, позоришне представе, балови, манифестације приликом доласка изасланика страних дворова и других угледних странаца, што се раније није виђало у варошима Србије. У кућама угледнијих људи, кнежевих блиских сарадника, нарочито његовог брата Јеврема Обреновића, високих чиновника, Срба и досељеника, као и у кућама страних изасланика често се одржавају посела на којима су Српкиње, сем у грабанску српску ношњу, често обучене и у европске хаљине. Ова посела су била на извештајни начин „васпитни заводи”. На њима се разговарало о уређењу стана, преносила куварска искуства, разговарало и упућивало у разне ручне радове, причало о томе како се облачи у свету и разгледали се модни журнари донети из Беча или Пеште.⁸

У то време издавачи „Српских новина” или „Магазина за уметност”, књижевство и моду који је излазио у Пешти 1838. и 39. једном недељно допуњавају бројеве „осветљенијем” најновије париске и бечке моде, а сваког месеца доносе „по едно уметнички прикљученије на бакарну или челику резано”. Описи одела представљеног на тим бакрорезима су сачувани а графичких додатака више нема. Они су врло занимљиви и исцрпни, наводе порекло и мајстора одела, не-

⁵ Цитирано из М. Илић Агапова, *Илустрована историја Београда*, Београд 1933, 300.

⁶ Т. Борђевић, *Из Србије кнеза Милоша*, Београд.

⁷ М. Илић Агапова, н. д., 298.

⁸ Д. Поповић, *Београд кроз векове*, Београд 1964, 463.

где говоре о материјалу од кога је костим начињен, а у опис су укључени и детаљи тоалете. Илустрације ради навешћемо само неке. На пример у броју од 8. јануара 1838. год. појављује се овакав опис ношаја (моде) — хаљина по бечкој моди с малим шаепом, завесом (велом) и огрлицом по оригиналу од господина Јоана Бера, женског кројача у Бечу. Косокрас (фризура) Томе Цајпелта у Бечу. Или опис у броју од 26. јануара исте године, који каже: „мантил од перлфарб атласа, хаљина од светлоплавог штофа, туника од жутог атласа, доња хаљина од ружичасте боје штофа, зелена хаљина од свиле.”

Колико су издавачи овог листа били у току збивања на плану европске моде тога времена види се по опису из броја од 15. јануара исте године, који каже — данашњи медорез представља одело француско у Паризу од 5. јануара исте године, што значи да их „Српске новине” доносе после 10 дана. Сем описа костима, овај опис садржи и модне новости за које се претпоставља да ће сигурно занимати српску жену. Наиме наводи се да је „краљица енглеска у Паризу себи наручила јапунце од зеленог казимира постављено хермелином.” Даље се нашим женама напомиње да се „хаљина од алжирског цајха врло носи” итд.

Обзиром на минимални број претплатника на ове новине у Београду и ужој Србији⁹, још већи постаје значај женских скупова где се разговарало и о модним новостима.

У жељи да Српкиње буду у току с модним збивањима, неколико година касније, 1842. год., „Пештанско-будимски скоротеча” почиње да доноси једанпут недељно бакрорезне додатке у боји са објашњењем. Испод сваког бакрореза је наведено да је „ношиво паризко” или „бечко”. Описи који прате ове илустрације су драгоцени, са детаљним навођењем материјала од којег је костим начињен. На пример у броју од 16. јула 1842. године се каже „шешири од пирицине сламе с фазонираним пером, бела и жута хаљина од муслина”. Или у броју од 25. јула — „хаљина од фулара с гајтани. Сламни шешир са цвећем и влаћем житним”. Занимљиво је да су у броју од 8. октобра донета мушка одела, али она су репродукована без описа и само се наводи да је „ношиво паризко”. . . (сл. 1, 3, 4).

Трговци одговарајућом робом користе исте листове за њено оглашавање. У броју од 28. јануара 1843. године на пример, Херман Енгландер, трговац из Пеште, препоручује своју „у великом отворену

⁹ Први број доноси списак пренумераната. Цитирамо оне из уже Србије: Димитрије Тирол, дворски васпитач из Београда, Росмирович Венијамин, државни секретар Београд, Јован Павловић, протопрезвитер Шабач, Библиотека српска у Београду, Богичевић Милош, књаж. срп. капетан, Београд, Брадичевић Марко, штабски капетан Крагујевац, Возаревић Григорије, Београд, Дамјановић Радован, секретар његовог сијатељства, Јеврема Обреновића Београд, Исајловић Димитрије, цензор књаж. срп. књигопечатне Београд, Кнежевић Петар, књаж. срп. митрополије секретар Београд, Магазиновић Стефан, књаж. срп. мајор ј' член магистрата Београд, Милош Обреновић, светљеши књаз Србије Београд, Обреновић Милан и Михаил, млади књази Србије, Београд, Обреновић Јефрем, њег. превасходителство генерал мајор Београд, Печатња књж. српска Београд.

трговину" у којој се „знатно количество свакојаких свилени марама, прслука, хаљина по моди и лепих пантљика, ибришима, памука, сваке струке конаца, Tulleanglais еспапа и други памучних производа по нај-приличнију цену у великом избору у свако, а особито вашарско доба добити може".¹⁰

Да се европски начин одевања средином века полако уводи у Србију доказују и архивски подаци које налазимо у Протоколу увозног еспапа из Цесарије од 1839. до 1862. године. Сем разноврсних тканина и детаља потребних за украшавање одећа, често се помињу и готове хаљине, као и други делови одеће. Разна роба се увози сем из Цесарије, аустријским посредством, из Француске и Енглеске. На основу неких података види се да су наши трговци били посредници и да је преко њих доста робе ишло за Турску и Грчку. У протоколу се често наводи да је неки пакет намењен Солуну или Цариграду.

Још се 1839. године, међу разним тканинама, помињу чоја, свила, ћитајка, басма, румбуршко платно, батист, а од готове робе наводе се памучне мараме, шамије бечке, шалови енглески, чешљеви и фесови. Неки пакети су понекад означени само као бечка или тришћанска роба без појединачног специфицирања. Поред наведене текстилне робе која из Цесарије стиже у Србију, у овој години се од крзна увозе лисице, а већ следеће године самуровина. Године 1840. се међу већ наведеним тканинама појављује мусул (муслин), атлас, кадифа, без. Од детаља који прате европско одевање помињу се амрели, ципеле, чизме, кошуље, цветови, бинбуре. Увозе се и разне ситнице потребне за израду одеће.

У првом реду игле енглеског порекла, златне и сребрне жице за вез и гајтани. Следеће године од тканина се као новост појављују пикет, фланел, вунене басме. Увозе се и гајтан и друге ситнице потребне за израду атила које носи још кнез Милош од првих година своје владе, а носи је, као последњи, кнез Михаило. Многи значајни Срби тога времена такође носе овај део одеће. Занимљиво је да је то одећа и турског Бамил-паше, јер за њега 1842. године на београдску царинарницу стижу мустре за атиле.

За разне модне ситнице, које се недиференцирају у протоколу царинарнице се од 1841. године често употребљава термин „шик". Исте године увозе се и мушка одећа (хаљине). Следеће године се сем старих женских хаљина, које се јављају и у прошлој години, појављују и шивене хаљине, шешири, женске капе и дугмета. Чизмице и енглеске ципеле увозе се од 1846. године. Наредних година се у попису робе која стиже београдским трговцима или појединим имућнијим грађанима стално помињу шивене хаљине, женски шешири, амрели, женски огртачи, а 1862. године и пакет кринолина. О крећању робе и разним врстама приспеле робе читаоце су редовно оба-

¹⁰ 5. дец. 1840. год. жалио се терзијски еснаф на Јевреје из Аустрије и Мађарске преко којих се снабдевају овдашњи Јевреји да им се забрани продаја готовог еспапа, јер су они (терзије) „што се сад више европејске неже ли турске хаљине носе утњетени". (Д. Поповић, н. д., 413).

вештавале и „Србске новине” у својој рубрици — „трговачке вести.” Примера ради наводимо извод из ове рубрике из броја од 5. априла 1858. године, где се међу увезеним стварима из Аустрије у Србију помињу — фесови, хаљине немачке, и други разни „бечки и пештански еспап”. У броју од 10. априла истих новина помињу се увезени фесови, чоја, платна од разне сорте, хаљине готове.

Поред увожења европског одела познато је да у Србију после тридесетих година долазе и раде многи страни кројачи, који су најчешће српског порекла. Још 1831. године прешао је из Земуна у Београд Борђе Маленић, „шнајдер из Земуна” да сашије кнезу Милошу „неколико пари аљина”. У Крагујевцу су се 1837. године налазили „шнајдери” Ајзух Фрајбор и Илија Шурин, а у Шапцу, Матија Јаковљевић из Руме. Неки од кројача у ово време отказују аустријско поданство. Међу њима се 1832. године налазе Живко Јовановић, Борђе Стефановић и Павле Јовановић.¹¹ Кројачи најчешће прелазе из Војводине, а има их и из Букурешта. Аустријски и немачки кројачи су повремено у новинама оглашавали свој долазак у Србију и нудили услуге. Јован Димитријевић кројач из Новог Сада дошао је 1844. године у Београд са својим момцима и препоручио је публици своју вештину у кројењу мушког одела „по најновијем укусу”. Павле Радосављевић из Беча дошао је на 14 дана у Београд да би примио наредбине и узео меру за одела која ће шити у Бечу.

Кројач Павле Темељковић објављује да је дошао са 10 момака из иностранства и препоручује се за израду женских хаљина „по најновијим француским и бечким журналима”.¹² Терезија Штолц, модисткиња, дошла је из Темишвара са „знањем модерног кроја”. Из Пеште, где се бавила пословима машамоде, прелази у Београд Марија Пунктаторка, кад се удала за Симу Милутиновића 1833. године. Прва машамода од заната јавља се у Београду 1848. године. То је била Новосабанка Персида Милошевић, која је израђивала „сламне и свилене шешире за женске по бечком укусу”.¹³ Већ 1852. године прелази из Новог Сада Марија Дурум такође модисткиња.¹⁴ Све ово говори о масовљавању европског начина одевања у Србији, које постаје нарочито изразито после 1848. године, кад Срби из Војводине масовно прелазе у Србију.^{14а}

¹¹ Н. Вучо, *Распадање еснафа у Србији*, Београд 1954, 107.

¹² Исто, 108.

¹³ Године 1851. пише Клеопатра Караборђевић својој другарици Ангелини Лазић, „да је највећа машандемода отишла у Беч по еспап и тако јој не може ништа купити”. (Р. Веселиновић, *Грађа за историју Београда I*, Београд 1965, 64. Нешто касније иста пише 1852. својој тетки М. Лукавчевић и пита да ли је добила „сајденток”, не наводећи где га је набавила. Исто, 199.

¹⁴ Д. Поповић, н. д., 380.

^{14а} По Д. Маринковићу, „Београд је до буне имао тип турске вароши. Но после мађарске буне то се све почело нагло мењати. Наш свет и отмен и прост ишао је у масама у Аустрију ради борбе с Мађарима, а кад су Мађари спалили Нови Сад и притиснули Србе, онда су читаве породице гамошњих Срба пребегавале у Београд и градове поред Саве и Дунава. То је упознало свет српски с једне и с друге стране ових река. Уз то по-

У Српским новинама од 3. маја 1858. године даје исцрпан оглас Ана Кениг, модисткиња из Београда, која „препоручује своју обилно снабдевену трговину са шеширима, накитима за косу, шмизетама, цвећем и осталим женским ношивом, све по најновијем укусу израђено и ценом врло умереном.“ У истим новинама од 8. маја исте године, Александер Јелић — шеширџија објављује „поштованој публици да се наместио у Београд и да се код њега може добити „шешира од сваке руке и финих и ординарних, прима свакостручне оправке у занат његов спадајуће“, и обећава да ће „сваког од поштованих муштерија послужити солидним еспапом и добрим послом, а при томе и за умерену цену.“

У исто време у броју од 5. априла 1858. године, Српских новина оглашава Леопола Штајнер из Пеште — „новоуређену трговину мушког одела“. У огласу се препоручује „поштованој публици од сваке руке и по најновијој моди израђеним хаљинама за људе и децу“ обећавајући „најсолиднију услугу и најјефтинију цену“.

Из наведених примера се јасно види да се европско одело одомаћило и ушло у већу употребу. На ово указује и оглас о постојању специјализоване радње као у броју од 5. априла 1858. године Српских новина, где Мориц Таубер објављује да је у Београду отворио „Завод за чишћење и оправљање хаљина и препоручује се поштованој публици обећавајући сваки предани му посао израдити евтино, брзо и најлепше.“

Шездесетих година су честа оглашавања специјализованих текстилних трговина, нарочито галантеријских, које препоручују солидност својих услуга. У новинама, од осамдесетих година на даље, често су објављивани огласи, занимљиво стилизовани, о распродајама разне текстилне робе.

Пошто се становништво све више оријентисало на европски начин одевања и наше занатлије се обучавају новим занатима, или се прилагођавају изради нових продуката, које захтева нова мода. Још 1837. године папуџијски еснаф у једној од својих жалби на трговце напомиње да су они навикли и „све струке немачке обуће добро и совршено израђивати“.¹⁵

Знатно касније, у складу са новим потребама, а у циљу усавршавања занатског кадра, у Београду се 1867. године оснива занатско-индустријска школа.¹⁶

Пошто Србија у другој половини XIX века још нема развијену индустрију која би производила материјале потребне за одевање, она се оријентише на увоз. По годишњаку из 1865. године, који је издавао пруски конзулат у Београду, види се да су тканине углавном уво-

чело је поред Срба из прека који су овде ради службе долазили да се враћа и велики број наших питомца на страни који су сви почели да живе и да се носе европски. Европско одело код чиновника почело је да смењује турско одело.“ (Д. Маринковић, *Успомене и доживљаји од 1846—69*, посебна издања књ. СХХVI СКА, Београд 1939, 15).

¹⁵ Исто, 409.

¹⁶ F. Kanitz, *Serbien historisch — ethnografische Reisestudien aus den Jahren 1859—1868*, Leipzig 1868, 605.

жене из Пруске и Саксоније. Из Саксоније се, поред вунених, памучних, свилених и полусвилених тканина за цивилна одећа, увозе и чарапе. Из ове области се увозе и различити пругасти фланели, који се троши у великим количинама за женске хаљине. Ова роба је углавном откупљивана на Лајпцишском сајму, а у Србију доношена преко Беча. Француске fine тканине у Србију стижу у ограниченим количинама, а увожене су из Беча посредством француске комисионе трговине. Од 1865. године, опет посредством Аустрије, у Србију преко Трста долазе енглеска и америчка памучна и ланена платна. Готова одећа, обућа, рукавице, кожни предмети и други детаљи који су пратили европски начин одевања увозе се углавном из Аустрије. Да би задовољила велике потребе оријенталног тржишта, Аустрија производи тешке и грубље тканине потребне за ову врсту одеће, па њоме снабдева и Србију.¹⁷ На тржиште Србије у ово време потпуно продиру и суверено владају немачко-аустријски фабриканти.

У опису Србије, којом је пропутовао у периоду од 1859 — 1868. године, Ф. Каниц бележи о женској грађанској ношњи и каже да по његовом мишљењу, „показује велико преимућство, јер готово ништа на њу није утицала мода“, да ближим повезивањем Србије са западном Европом и упознавањем њене индустрије луксузне робе, тада на жалост, са тканинама долази и „чудовишна Париска мода“.¹⁸

Жеља за омасовљавањем европског начина одевања у ово време изражена је и литографисаним прилогом, који у свом првом броју од године 1866. доноси „Београдске илустроване новине“. Приложени литографисани лист је вел. 41 x 26 см. На њему су представљене три жене у европским хаљинама у пејзажу. Представа је објашњена натписом — Слика последње париске моде. (сл. 2). У седмом броју истих новина пошло се и даље. У намери да се нашим женама омогући да евентуално и саме себи сашију хаљину или мушкарцима кошуљу, овај број доноси литографисани лист вел. 65 x 50 см на чијој је једној страни крој женске хаљине, а на другој мушке кошуље. Кројеви су допуњени цртежом хаљине и кошуље. У истом броју дато је објашњење за кошуљу и хаљину, које садржи опис материјала, као и поступак при изради. За кошуљу се каже да је од „лоша платна са уметнутим недрима која су нашивена од финог румбуршког платна“... За хаљину се наводи да је од жуте свиле, уз напомену да се уместо свиле може „лоша вунена материја узети“. Из свега се види да се кројење савремене хаљине предлаже и женама слабијих финансијских могућности, које нису у стању да набаве скупе материје или да наручују из иностранства готове хаљине. Путујући по Србији осамдесетих година прошлог века, Сретен Поповић примећује да се у тек ослобођеним градовима Нишу и Врању доста употребљавају шиваће машине.¹⁹

¹⁷ Исто, 624, 625.

¹⁸ Исто, 521, 523.

¹⁹ С. Поповић, *Путовање по новој Србији*, Београд 1950, 509.

На намеру да се са вештином шивења упознају наше девојке индицира оглас који се појављује у „Српским новинама” од 8. априла 1858. године.²⁰ Леополд и Клара Шпаћек желе да оснују Завод за више женско изображење²¹ у коме би се у V и VI разреду, поред предавања из француског језика, девојке обучавале у пословима женске радиности, а под којом се подразумева „узимати меру, и кројити и шити хаљине”. Зависило је од броја који ће се јавити да ли ће се ова одељења моћи отворити. Оглас се понавља више пута, а у истим новинама од 31. јула оглас је допуњен примедбом „да деца која су способна за већи женски рад као узимати мере, кројити и шити хаљине”, па рада су и то изучити, имају се за то особито јавити, јер обучавање у тој струци женског рада даје се на особито захтевање и под особитим условима.” Овако стилизован оглас понавља се јер се сигурно није јавио довољан број девојака.

Седамдесетих година и касније, у неким часописима намењеним српском читаоцу, наставља се са обавештавањем о моди.

На пр. у „Даници” за 1869. и 1870. г. у садржају под „Прилози” стоји — да ће се доносити свакога месеца по челикорезна бојадисана слика Париске моде — (на овакав прилог за сада нисам наишла).

Занимљиво је да током прошлог века у Србији као и Војводини не излази ни један лист који би у правом смислу био модни журнал, док они током прошлог века већ увелико излазе у многим европским земљама. Обавештавање о моди у нашим часописима своди се на гравирание додатке са објашњењем представљених модела. Сем тога у разним листовима се појављују чланци који се односе на женску туалету. То су некад преводи као што се на пример у „Даници” за 1862. годину појављује чланак „Складност боје у женском оделу”.²² Некад се појављују и чланци који на занимљив начин обрађују и упознају читаоце са историјатом појединих делова одеће, као што су на пр. написи Д. Аврамовића „Повест рукавице” или „Школа лепезе” који су објављени знатно раније „Подунавци” за 1845. годину.²³ Некад се модне лудости извргавају критици или у вези с њима стварају анег-

²⁰ Још 1846. год. објављена је уредба о устројењу девојачких училишта захваљујући Јовану Ст. Поповићу. У овим школама су, сем других предмета, предавани женски радови, плетење, шивење, везење. Прва женска школа отворена је, 1847 (Д. Поповић, н. д., 434). Код Н. Вуча, н. д., 108, налазимо податак, али без навођења године, да је Емилија Оренштајн добила дозволу од Мин. просвете да у Београду отвори женску приватну школу за шивење по француском и енглеском начину.

²¹ Они су још 1852, по одобрењу власти, у Београду основали Васпитателно заведење за женску децу, 1855. год. Завод се шири, Шпаћек га пресељава у већи стан, а, као што видимо, 1858. он жели да отвори нова одељења са специјалном наменом. Завод је давао опште образовање девојкама. Учио се српски, немачки и француски језик, цртање, женски ручни рад, музика, земљопис, историја и стенографија. (Д. Поповић, н. д., 434).

²² Извод из „Die Farben Harmonie in ihrer Anwendung auf die Damen Toilette (Rudolf Adams, *Geschichts und Bildniss Maler*, Leipzig, J. J. Weber 1862).

²³ Излазила је у Београду као додаток Српским новинама.

доте, као што су написи о моди које доноси земунска „Подунавка“ у рубрици „Домаће и стране новости“ у бр. 39. од 28. септембра 1858. године. О Србима, њиховом карактеру, схватањима, склоностима, култури и изгледу, где има и описа одевања, даје врло занимљиве констатације књижевник Јаков Игњатовић у напису „Срби и њихова поезија“ који је излазио у наставцима у „Даница“ почев од 1860. године.

У књижевним делима овог периода наилазимо често на живе и детаљне описе костима. Често су описани европски костими било као контраст и необичност за нашу средину, било сасвим упутно као нормалан и разумљив начин или детаљ времена и средине о којој је реч.

Карактеристичан је, а у исто време и један од најранијих описа европског одела у Србији, опис одевања у комедији *Београд некад и сад*, Јована Стерије Поповића, која је настала средином прошлог века.²⁴ Комедија је грађена на контрасту између две животне концепције. Насупрот старомодној баки, одевеној у српску грађанску ношњу, Стерија врло живо слика унуку, њену другарицу, унука и његовог друга, који будно прате и одушевљавају се новим начином одевања.

Баба, на пример, пита унуку — какав јој је то „фистан нарогушен“ — ова одговара — „то је рајфрок“ — очигледно кринолина, и износи све њене предности. Баба се чуди шеширу и назива га кошницом, осуђује унуку што га носи, јер га сматра немачким. Баби девојке објашњавају да „свака мода долази из Париза и из Беча, а ту је највеће воспитаније“. Оне кажу „код нас сваки шнајдер држи новине са журналима“ и кад хоће да праве хаљине „имају шта бирати“. Бабу на пр. буну брада унукова, кори га што је носи, јер није Чивутин, али он јој објашњава да тако носе Французи.²⁵ Ова комедија је пуна још многих и различитих детаља који сликају контраст у одевању између старих и нових генерација, као једну од последица разлике у схватањима и у начину живота. Стерија врло живо слика београдску средину, која у то време доживљава велике промене, ступајући у непосредан додир са аустријским земљама и њиховим начином живота и растући од мале неразвијене турске паланке у вахрош у коју продире средњоевропски начин живота, упорно и незадрживо. Старо је још живело, сукобљавало се са новим, укрштало и настављало да постоји уз оно друго, док живот најзад не прегази старо и победи ново.

Из истог времена се у *Мемоарима* Јакова Игњатовића, који је кратко време боравио и радио у Београду за време владе кнеза Александра Карађорђевића, срећу описи одела чиновника који се носе европски²⁶, описи се најчешће односе на Србе емигранте који су се

²⁴ Објављена је 1853. год. Не зна се тачно да ли је Стерија писао док је боравио у Београду (1840—48), или касније кад се вратио у Вршац.

²⁵ Јован Стерија Поповић, *Одабране комедије*, Београд 1952, 260, 266, 271.

²⁶ Ј. Игњатовић, *Мемоари*, Београд 1966, 304. — „чиновници понајвише носили су се онако европски, а на глави су имали неке подуже руске капе на дроту затегнуте, баш не лепе форме. Многи су опет фес носили, јер је фес био друштвено главе покривало и са том руском капом равноправан.“

настанили у Београду. Занимљиви су и карактеристични знатно каснији описи костима у комедијама Стевана Сремца, који ради и ствара на територији новоприпојених српских области после Берлинског конгреса. Описујући Ивково одело у комедији — *Ивкова слава*, које овај облачи само у свечаним приликама, а које је шио доста раније када је учествовао у некој депутацији, Сремац духовито примећује да је „Ивков дуги капут ретко употребљаван, толико стар да је већ излазио из моде и двапут улазио у моду”. Размишљајући и решавајући који прслук да обуче за славу, Ивко се определио за „свилени са великим саксијама жуте боје у коме се мајстор Ивко пре петнаест година оженио”. Као контраст њему описан је костим писара — кицоша са „великом чулавом косом, јако исеченим прслуком, доле широким панталонама, јако шиљатим ципелама са горњим бесецом од црвеног сомота који је горео као жеравица”²⁷, који очигледно у ступу прати моду, а не заостаје за њом као Ивко.

Занимљивих описа костима у нашој књижевности друге половине XIX века има много, па би могли да буду предмет засебне студије, а овде су наведени само неки као илустрација европског одевања наших грађана у то време.

Описе одевања налазимо и у многим мемоарима разних личности овог времена. Деветнаести век, нарочито његова друга половина, је период кад се, захваљујући техничким проналасцима и наглом развоју индустрије, ствара могућност за производњу различитих врста тканина и њихово олакшано дезенирање. Захваљујући Жакаровом проналаску механичког разбоја 1847. године на тржиште се износи велики избор најразноврснијих тканина. Овим проналаском је омогућена производња и најфинијих, раније баснословно скувих материјала, као што су тилови и разне чипке, који се сад на једноставан начин и релативно јефтино производе у великим количинама. Ово је омогућило људима просечних финансијских могућности да се одевају у fine материјала, који су им раније, док је све базирало на ручној изради, били недоступни. Врло значајан изум за омасовљење производње одеће је проналазак шиваће машине, која је такође продукт XIX века. Њено откриће је утицало на развој конфекције, која се сада продаје по приступачним ценама у великим модним кућама, које се отварају у многим европским градовима.

Средином XIX века у Европи се у одевању осећају утицаји ранијих епоха. Минули стилови или неки елементи појединих стилова показују своје обележје у разним видовима уметности овог периода, што се одразило и на одевање. За костим овог времена се не може рећи да је копија ранијих стилских епоха, али он у целини или у извесним детаљима подсећа на ранији начин облачења. Док су до средине XIX века основне линије мушког и женског костима биле аналогне, од овог времена се то губи. Женска одећа постаје широка, јако набрана, оптерећена драпирањем и разним модним детаљима, а

²⁷ Стеван Сремац, *Целокупна дела* (без места и године издања), 4, 105.

карактеришу је живе боје и контрасти, а мушко се одело, насупрот женском, сужава, постаје тамније, губи разнобојност и ранију фантазију у комбинацијама. У ово време најкарактеристичнији детаљ женског костима је кринолина, која у основи одређује силуету жене. Посматрано са гледишта развоја стилова, ово је период неорококоа у уметности, па је природно што је главно обележје женског костима кринолина, чија је једини варијанта давала основну карактеристику женске одеће стилске епохе рококоа. Хаљине овог периода су допуњене широким огртачима или шаловима. У складу са линијом хаљине су и покривачи за главу и шешири. Фризуре су равне са пунђом, некад са спуштеним локнама, а почев од седамдесетих година, мењањем силуете коса се концентрише на теме.

Седамдесетих година кринолина доживљава велику промену, губи симетричност, своди се на полукринолину, такозвани турнир, који се концентрише на задњи део сукње, на који се често драпира полонеза инспирисана одевањем из времена Луја XVI. Ова линија влада око 20 година. Хаљине овог периода карактеришу се рукавима са широким манжетнама, карактеристичним за период барока, што се опет временски уклапа у необарок овог времена.

Средином XIX века мушко одело еволуира у строгости, оно губи своје боје, панталоне се шире, нису више припијене, шездесетих година исчезавају и потпетице са панталона и оне добијају обичну ширину. Раније једнобојне и пругасте, често се замењују карираним. Реденгот се задржава, а 70-тих година се појављује кратак жакет-сако, који се закопчава високо и има мале ревере. За време хладноће допуњавао се капутом. Кравата је средње ширине, а било је и узаних. У избору прслука је мушкарцима омогућена већа слобода јер се поред једнобојних носе и дезенирани. За свечане прилике усваја се црно одело. Мушкарци носе цилиндре, полуцилиндри и мекане шешире. Не могу се замислити без бакенбарде и бркова. Крајем века се носе само бркови, а уместо браде допуњени су мушицом. Мушка мода XIX века у целој Европи проистекла је из енглеске страсти за јахањем, и у ствари јахањег костима. Она се постепено изграђује и поједностављује тако да у последњим деценијама XIX века постаје врло практична и у својим основним линијама и детаљима прелази у XX век.

Пред крај осамдесетих година са женских хаљина исчезава турнир и замењује га шлеп. Рукави се шире само у горњем делу, што је у складу са тада владајућом неоренесансом, сукње су дуге и вукуче. У последњим деценијама XIX века жена почиње активно да се бави спортом, па у извесним приликама прихвата одећу са карактеристикама мушког одела.

Из Енглеске прелази у Европу ношење костима који шију мушки кројачи.

Код мушкараца деведесетих година прошлог века коначно је издиференцирана разлика између свечаног, свакодневног и спортског одела. Жене крајем века носе високе оковратнике, хаљине затегну-

те у струку и широке сукње. Изразито шира сукња у доњем делу најављује долазак звонасте сукње. Рукави се јако шире и постају богати у горњем делу.

Студирајући илустративни материјал који нам стоји на располагању а драгоцен је за сагледавање одевања наших грађана у другој половини прошлог века, што би у првом реду биле старе фотографије, које су аутентично забележиле костим наших грађана, високих функционера и људи са двора, можемо да констатујемо да наши људи, независно од друштвеног положаја а у складу са својим могућностима, прате модну линију и новости новоприхваћеног начина одевања, који им је доскора био непознат и туђ, не показујући карактеристике провинцијског.²⁸ (сл. 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 14).

Има случајева кад се традиције у ранијем одевању у извесним ситуацијама задржавају и даље.²⁹ То је карактеристично нарочито за женско одевање. У неким значајним данима или прославама, жене, које се иначе одевају у европске хаљине, облаче стару градску ношњу. Најбољи пример за то пружају фотографије као и писани извори у којима се говори и види да су чак и наше владарке тога доба, Јулија³⁰ и Наталија³¹ у извесним ситуацијама облачиле српску грађанску ношњу. (сл. 10).

²⁸ На старим фотографијама можемо да пратимо европски костим у Србији од времена владе кнеза Александра Караборђевића. Њега налазимо обученог у атлау, али се кнегиња Персида фотографише у хаљини по последњој моди. Постоји приличан број фотографија њихове деце, нарочито Јелене, која је чак снимљена у јахаћем костиму. На фотографијама из породице Обреновића срећемо супруге Јеврема и Јована Обреновића и њихову децу у савременим европским костимима који су праћени разним модним детаљима. Сачувана је занимљива фотографија кнеза Михаила и кнегиње Јулије, затим краља Милана из младих дана има и сасвим позних снимака, као и његове супруге Наталије и Александра од најранијег детињства. Поред људи са двора или блиских њима у фонду Музеја града Београда има доста драгоцених снимака грађана на различитим положајима. Музеј примењене уметности такође поседује скромну збирку старих фотографија.

Занимљиве за проучавање костима друге половине XIX века су и старе дописнице, некад у боји, на којима су поред владара, некад читаве генеалогије породице Обреновића, приказивани и неки догађаји из њиховог живота. Издаване су у Београду и Земуну.

²⁹ Упоредо ношење старог градског одела и европског, могла би да потврди потерница београдског окружног начелника за непознатим лоповом, који је 1862. године, међу разним стварима покрао и одела Мише Анастасијевића „један бињиш од црвене чоје, једно цубе од црне чоје са свилом постављено, једну антерију дугачку од ћитабије, једно женско либаде од атласа плавог, једну антерију кратку од зелене кадифе златом извезену, један цемадан од зелене кадифе, једне чакшире од плаве чоје, једне панталоне од униформе с црвеним випушкама, једне граорасте са златним шпиритом, два капута, једне панталоне од зегелтуха” (Р. Веселиновић, н. А., 305).

³⁰ К. Христић, *Записи старог Београђанина*, Београд 1923, непагинирано. Описујући прославу за Цвети 1865. год. наводи да је „кнегиња Јулија у скупоценијој народној ношњи у белом атласном либадету опшивеном златом и тепелуком од крупног бисера са брилијантским гранама.”

³¹ Фотографија из фонда Музеја града Београда, инв. бр. 3486.

Европеизација одевања наших грађана најчешће је извршена у целини, али има случајева кад се постепено прихватају само неки делови европског одевања. Посматрајући фотографије народних представника на Преображенској скупштини из 1861. године, које је радио Анастас Јовановић, запажамо да су неки народни представници дошли на скупштину у европском оделу³², неки су у старој градској ношњи, а од европског одевања на себи имали само кошуљу и кравату³³ везану на савремен начин. (сл. 13, 15). Занимљиво је да је књижевник и уметнички критичар Теофил Готје, приказујући цртеже и аквареле Теодора Валерија, на којима су били представљени људи из Србије, јер је овај 1855. год. прошао кроз Београд, говорећи о ношњи гаваза српског кнеза, дивећи се његовом богатом оделу, приметио „ми бисмо само могли замерити белој кравати која чини рђав утисак сред овог источњачког раскоша“. Ова кравата, по речима Готјеа, је „почетак цивилизације“.³⁴

Као допунски детаљ уз стару градску ношњу код једног народног представника налазимо чиновничку капу.³⁵ (сл. 16). Њихове фризуре су такође у складу с временом, али глава је код већине покривена фесом. Фес дуго остаје најчешћи покривач за главу.³⁶ Шешир је детаљ европског одевања који наши грађани најтеже прихватају.³⁷

Код жена, при оријентисању на нови начин одевања, европска мода се у већини случајева прима у целини. Ту и тамо појављују се наше жене у европским хаљинама које су допуњене либадетом, а некад је и глава покривена по старом обичају.³⁸

Чест је случај да на групним фотографијама срећемо комбинације европског и старог градског начина одевања. Карактеристична је, на пример, фотографија једне крагујевачке породице, сачувана у

³² Фотографија из фонда Музеја града Београда, неинвентарисана. На њој је Живко Карибиберовић. О њему је забележио Јеврем Грујић „за кнежевог ађутанта предложе општинари 1859. Живка Карабиберовића, а кад овај, крупан и леп човек дође у фрак, шешир, рукавицама и грдном великом крогну књаз га стане мерити па рекне — шта ће ми лорд ја оћу итра човека.“ (*Записи Јеврема Грујића, књ. III, Зборник за историју језик и књижевност српског народа, књ. VII СКА, Београд 1922, 4.*)

³³ Фонд Музеја града Београда, неинвентарисана.

³⁴ М. Ibrovac, *Teodor Valerio i Teofil Gotje, slikari naših narodnih tipova, Narodna starina 35, Zagreb, 1939, 42.*

³⁵ Фонд Музеја града Београда, неинвентарисана.

³⁶ Д. Маринковић примећује да је фес дуго остао у обичају, тако да га је и он носио још 1866. год. (Д. Маринковић, *Успомене и доживљаји од 1846—69, посебна издања књ. СХХVI СКА, Београд 1939, 16.*)

³⁷ Исти, 16. „Само су шешери у оно време а и доцније били врло ретки, јер и они који су од вајкада носили европско одело, уместо феса носили су црне качкете. Јеврем Грујић путујући кроз Србију, дошавши у Крагујевац 1859. год. каже: „Обучем се као и обично у европско одело и метем на главу уместо феса што обично носимо кад смо у народу као и за време Светоандрејске скупштине, дугачки цилиндер, шешир на коју капу људи из села нису навикли.“ (Ј. Грујић, н. д., 45.)

³⁸ Као пример наводимо фотографије Томаније Обреновић инв. бр. 883 и жене Стевче Михајловића инв. бр. 1175. (Фонд Музеја града Београда).

заоставштину Ф. Каница³⁹, на којој је жена обучена у стару градску ношњу, мушкарац у европско одело, младић у европски костим са фесом, а девојчица у европску хаљину. Врло су честе фотографије грађана где је жена у старој градској ношњи, а мушкарац обучен у европско одело, али има и обратних случајева, мада изузетно. Наилазимо и на фотографије где су родитељи у старој градској ношњи, а деца обучена на европски начин.⁴⁰

Занимљиву илустрацију шаренила и комбинација у одевању грађана овог периода срећемо на фотографијама које су забележиле неке значајне догађаје. Наводимо фотографију са дочека кнеза Михаила по повратку из Цариграда 1867. године⁴¹, или фотографију која приказује откривање споменика кнезу Михаилу 1882.⁴²

Значајан извор за проучавање костима наших грађана друге половине XIX века представљају сликарски радови наших или страних уметника, који су илустровали разне догађаје из овог времена. Од исте важности је и портретно сликарство које је врло прецизно и верно забележило костим многих личности из разних друштвених слојева, различитих могућности, навика и схватања.

Међу најстарије радове који илуструју упоредо ношење традиционалног и европског костима спада слика Јована Исајловића, која представља кнеза Милана Обреновића на одру 1839. год.⁴³ (сл. 17). Занимљиво је да је на овој слици, поред групе ожалостљених у европском оделу, у позадини насликан портрет умрлог такође у европском оделу. На исту тему радио је Анастас Јовановић цртеж, који се са сигурношћу не може датирати, а на коме је комбинација традиционалног и европског одевања такође заступљена.⁴⁴ На литографији Анастаса Јовановића, која представља смрт Клеопатре, кћери кнеза Александра Карађорђевића, која је умрла 1855. год. у Глајхенбергу, има таквих комбинација у групама представљених личности⁴⁵ (сл. 18). На цртежу Карола поп Сатмарија, који представља српску депутацију код кнеза Милоша у Букурешту 1859. год. појављује се иста ситуација.⁴⁶ (сл. 20). Знатно је каснији цртеж Сатмарија са представом прогласа српске краљевине 1882. године на коме је опет показано упоредо коришћење традиционалног и новог европског начина одевања.⁴⁷ Из периода владе краља Милана је слика Ладислава Петровића, која представља „Испраћај брода Делиград“ на коме су уочљиви контрасти у одевању.⁴⁸

³⁹ Заоставштина Ф. Каница бр. 538/II, Архив САН-а.

⁴⁰ Овакве фотографије се налазе у фондовима Музеја града Београда и Музеја примењене уметности у Београду.

⁴¹ Из фонда Музеја града Београда инв. бр.

⁴² Фотографију поседује проф. П. Васић из Београда.

⁴³ Налази се у Народном Музеју у Београду.

⁴⁴ Цртеж се налази у Галерији Матице српске у Новом Саду.

⁴⁵ Коришћен отисак из Галерије Матице српске у Новом Саду.

⁴⁶ Налази се у Народном музеју у Београду инв. бр. 1036.

⁴⁷ Налази се у Народном музеју у Београду инв. бр. 310.

⁴⁸ Налази се у Народном музеју у Београду.

На литографији Винцента Кацлера, сарадника Анастаса Јовановића, на којој је представљено „Убиство кнеза Михајла“, актери догађаја су обучени по европској моди⁴⁹ (сл. 19). Од значаја за илустрацију европског костима ношеног у Београду је и литографија Б. Линхарта, која представља „Откривање споменика кнезу Михајлу“. Шаренило масе и живописно приказивање одевања Београђана на новопривхаћени европски начин срећемо и на акварелима Карла Гебела, који приказују Калемегдан са публиком и Топчидер као шеталиште са војном музиком.⁵⁰

На портретном сликарству наших сликара друге половине XIX века и странаца који портретишу наше грађане, налазимо потврду констатације да су они најчешће чиновници и трговци, као и чланови владарских кућа верно пратили европску моду, како у целини тако и у детаљима карактеристичним за кратке временске периоде.

Неки портрети аналогно старим фотографијама забележили су да жена не напушта своју традиционалну ношњу, док се мушкарац одева на савремен европски начин. Типичан пример пружају портрети пара Савић — Главинић, рад непознатог мајстора.⁵¹ Занимљива је комбинација европског и старог традиционалног начина одевања на једној скици породице, рад Стеве Тодоровића из 1852. године⁵² (сл. 22).

Наилазимо и на портрете на којима су представљене личности обучене по новој моди, али су од старог традиционалног начина одевања ипак задржале по неки детаљ. Карактеристичан је портрет једне жене из породице Обреновића, рад непознатог сликара. Представљена личност има европску хаљину са кринолином, која је допуњена шкуртељком, остатком традиционалног начина одевања.

Одевање на савремен европски начин приказано је на многим портретима. На неким портретима Уроша Кнежевића, Буре Јакшића, Стеве Тодоровића, као и мање познатих сликара на пр. Посниковића, потенцирана је тежња за верним приказивањем костима портретисаних личности као и осећање материје употребљене за њихову израду, што много говори о одевању наших људи оног времена. Илустрације ради напоменућемо само неке радове појединих сликара. Прецизност у обради сваког детаља на хаљини и накиту показује портрет жене са цветом, Уроша Кнежевића (сл. 25). Врло детаљно је обрађен костим на једном женском портрету, који је око 1860. год. радио Димитрије Посниковић. Сликара Стева Тодоровић је оставио за собом много грађанских мушких и женских портрета. Његов на занимљив начин конципиран групни портрет је представа гимнастичког

⁴⁹ Коришћена је фотографија из фонда Музеја града Београда. Занимљив опис одела кнеза Михаила у моменту убиства а који одговара ликовној представи налазимо код К. Христића „кнез је био у цивилу, капуту загасито плавом, беличастим панталонама и официрским качкетом“ (К. Христић, *Записи старог Београђанина*).

⁵⁰ Налазе се у Заводу за заштиту споменика културе Београд.

⁵¹ Налазе се у Музеју града Београда.

⁵² Из скиценблока С. Тодоровића, који се чува у Народном музеју у Београду.

друштва из 1857. године, која пружа драгоцен материјал за студију мушког костима оног времена (сл. 21). За студију женског костима занимљиви су његови портрети сестре из 1856. год. или портре уметникове веренице (сл. 24, 23). Значајан је и портрет жене Владана Борбевића из 1868. год. или нешто касније портрет уметникове кћери у костиму са карактеристикама спортског одевања што се на портретном сликарству овог периода среће ређе (сл. 26). Карактеристичне елементе одевања свога времена показују и познати портрети Јелене и њеног супруга, директора Гирића из Јагодине (сл. 29), које је радио Бура Јакшић 1869. године.

Портретисане личности су најчешће у свечаним оделима било кад је у питању мушки или женски модел. Некад су наше људе портретисали непознати или страни уметници, који су радили у Србији или ван ње. Чланови породице Обреновић су често били њихови модели и наручиоци. Занимљив за студију женског одевања овог времена је портрет краљице Наталије, рад непознатог уметника. Интересантан је Трешов портрет једног женског члана породице Обреновић из 1885. године са хаљином карактеристичног, јако подигнутог струка, који је као модни детаљ трајао врло кратко. Најсуптилнију представу женске свечане хаљине тога времена дао је Влахо Буковац на репрезентативном портрету краљице Наталије (сл. 28). Свечано мушко одело налазимо на доста портрета али би примера ради извојили портрет Илије Коларца, који је радио Сиферт, или портрет Мише Анастасијевића (сл. 37), који је радио Стева Тодоровић 1884.⁵³ Овде је наведен само незнатан број сачуваних портрета из оног времена, чије би посматрање и на основу студија одевања наших грађана могло да буде предмет засебног рада.

Занимљиви за проучавање одевања овог периода су костими наших грађана који се чувају у Музејима. Значајне збирке овог материјала поседује Музеј града Београда и Музеј примењене уметности у Београду. Интересантно је да се у овим колекцијама углавном налазе делови женске одеће а мушких готово и нема. Сачувани материјал прати модну линију и карактеристике моде почев од средине XIX века и представља аутентичну потврду европског одевања наших грађана овога времена. Крој и материјал употребљени за њихову израду су потпуно у духу и са карактеристикама времена у коме су настали.

Дефинитивно окретање Западу и најзад прихватање европског начина одевања у Србији је наступило после седамдесетих година прошлог века. Наши грађани су сасвим у току модних новости Европе, првенствено Беча и Париза. Београд по речима једног савременика, некадашњи „последњи базар Цариграда“ према Западу претвара се сада у „први магацин Беча“ према Истоку.⁵⁴

Утицај француске моде постаје доминантан нарочито у време владе последњих Обреновића, захваљујући њиховој потенцираној же-

⁵³ Сви наведени портрети се налазе у Народном музеју у Београду.

⁵⁴ С. Поповић, н. а., 7.

љи за луксузом, као и усвајањем потпуно западноевропског, нарочито француског начина живота.⁵⁵ За двором се поводе прво високи дворски функционери, што прелази и на остало грађанско друштво у Србији. Крајем XIX века у српским градовима је сасвим одомаћено европско одевање, само још старије жене, нарочито за свечане прилике, задржавају своју традиционалну грађанску ношњу.

Из свега до сада изнетог, могло би се закључити да Србија, иако се релативно касно укључује у европску моду, не заостаје за токовима савремених збивања у овом домену, и не показује карактеристике провинцијског, него будно прати све модне новости, које током друге половине XIX века доносе Беч, Пешта и Париз, центри који су утицали на формирање и начин одевања, као и укус новоствореног и обогаћеног грађанског сталежа у Србији.

Résumé

COSTUME EUROPÉEN EN SERBIE DANS LA SECONDE MOITIÉ DU XIXe SIÈCLE

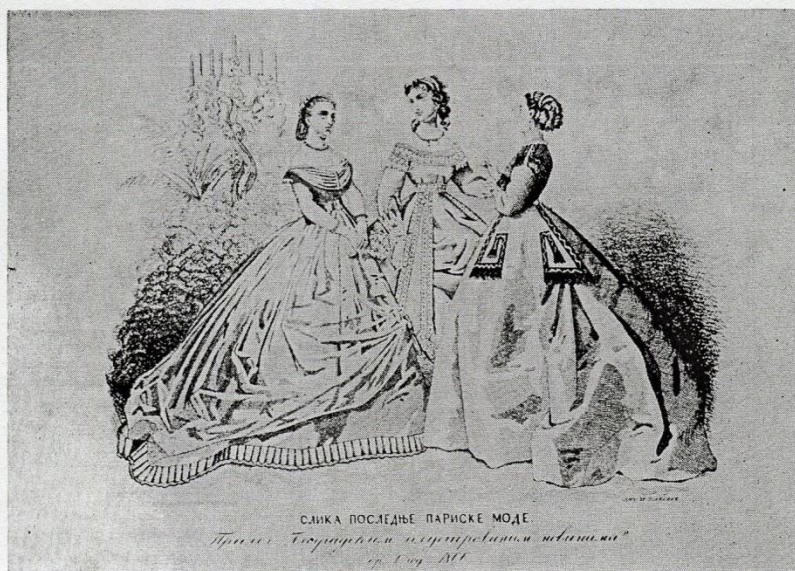
par

DOBRILA STOJANOVIĆ

Le costume européen pénètre graduellement en Serbie au XIXe siècle en remplaçant dans les villes le costume oriental et dans la campagne le costume populaire. Le costume européen, d'homme aussi bien que de femme, vint en Serbie par l'Autriche. L'auteur expose l'expansion de la mode européen à Beograd et la disparition du costume ancien. Le costume européen a entièrement prévalu à Beograd jusqu'au commencement du XXe siècle.

⁵⁵ Један од карактеристичних примера је податак који се налази код К. Христића, н. д. Говорећи о 1884. год. каже „на двору краља Милана био је обичај да се дворским часницима и особљу деле за Нову годину скупоцени поклони — сатови, игле, прстење итд. То је стизало из Париза.”

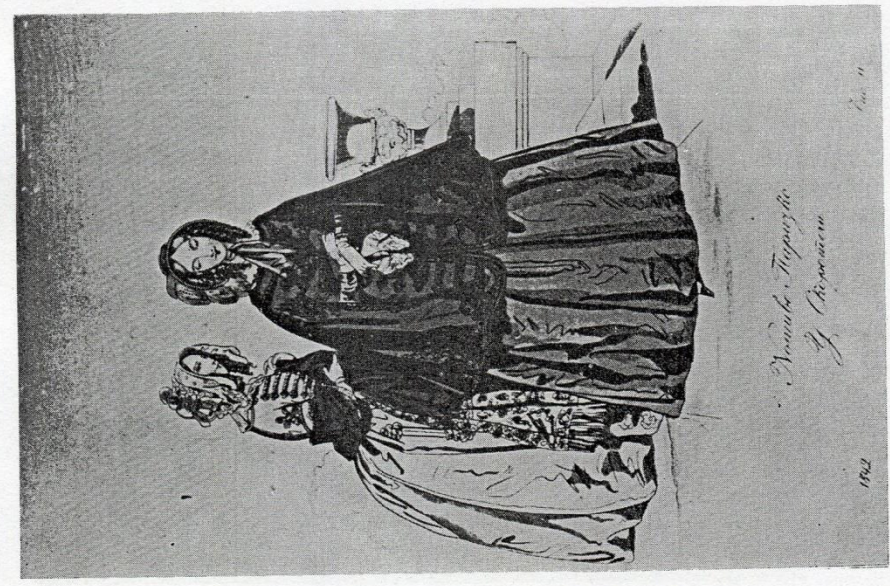

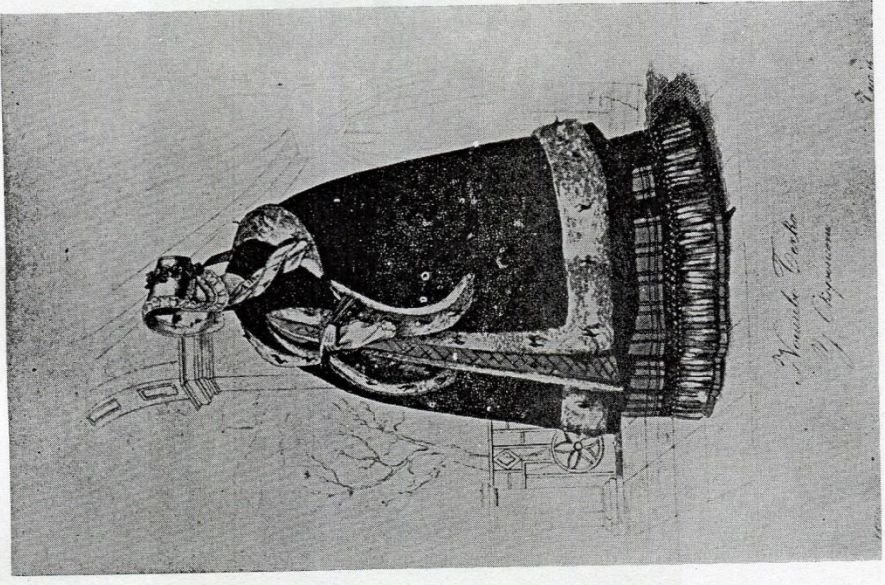
Сл. 1. „Ношиво паризко“ из Скоротече 1842.

Сл. 2. „Слика последње париске моде“, прилог Београдским илустрованим новинама бр. 1, год. 1866.

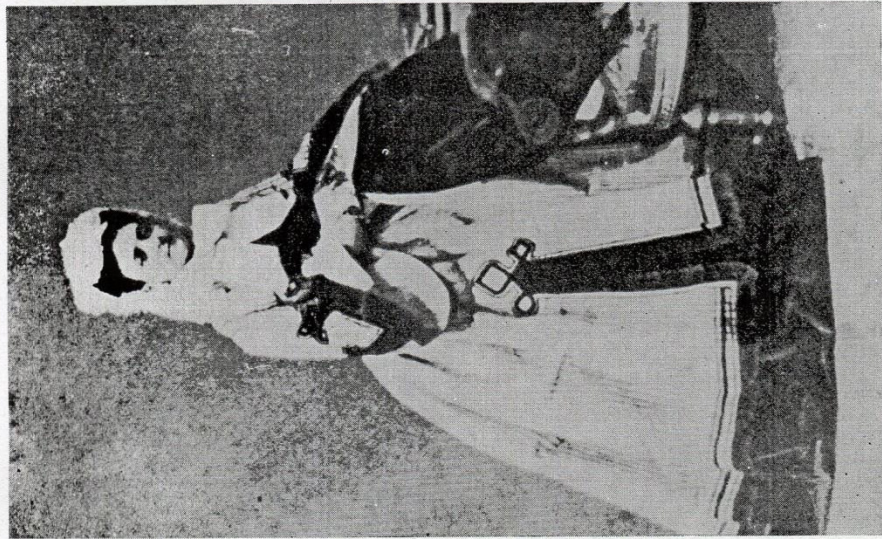

Сл. 3. „Ношиво паризко“ из Скоротече, 1842.

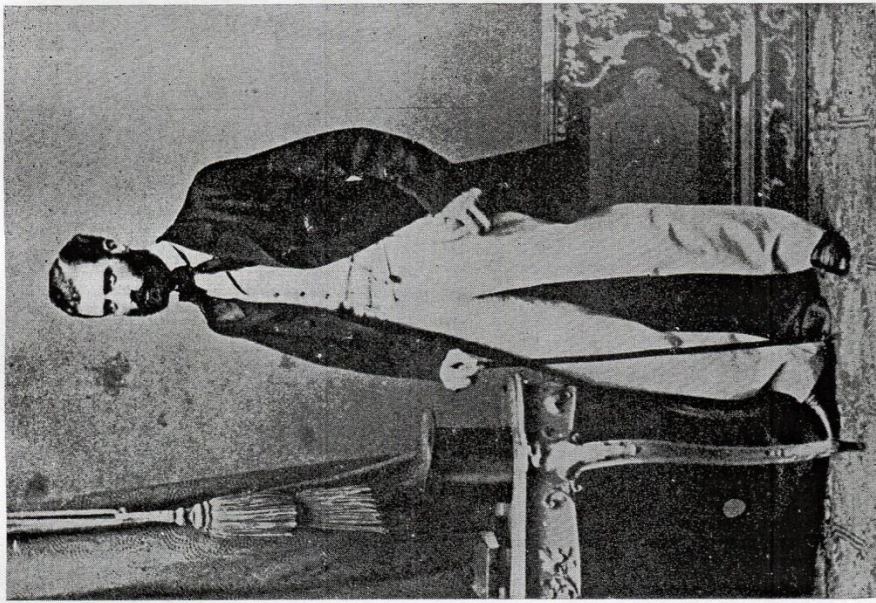

Сл. 4. „Ношиво бечко“ из Скоротече, 1842.

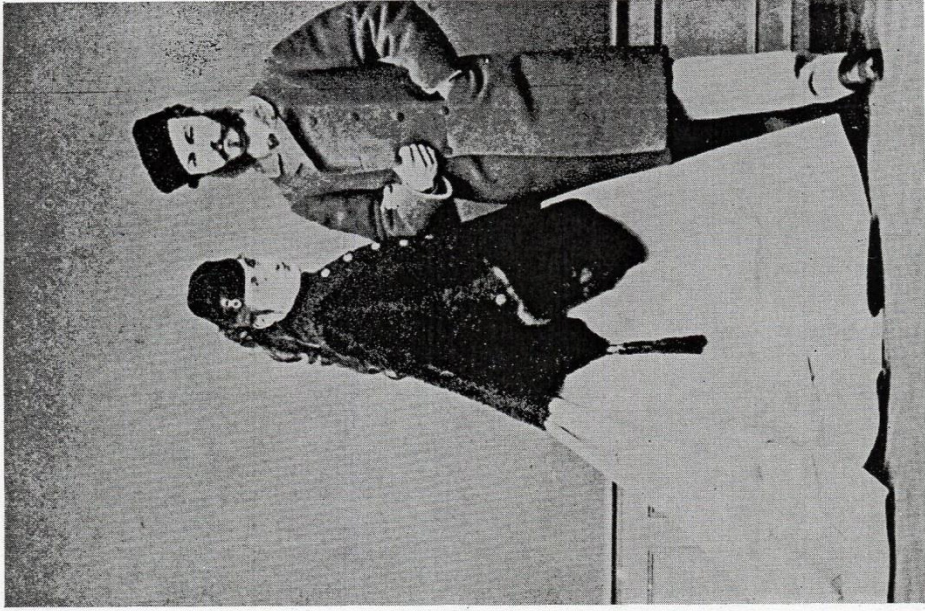

Сл. 5. Фотографија кнегиње Јулије, фонд Музеја града Београда.

Сл. 6. Фотографија кнеза Михаила, фонд Музеја града Београда.

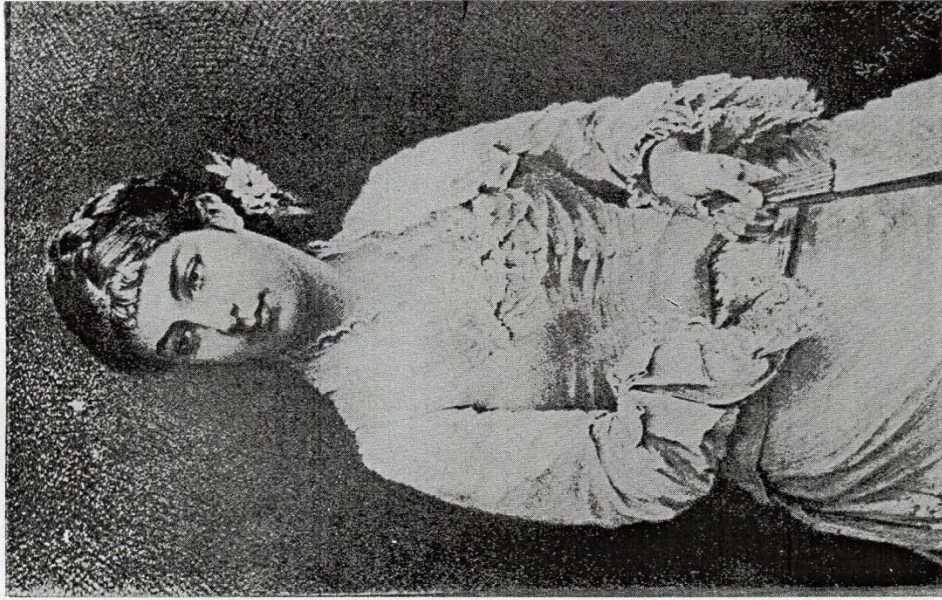

Сл. 7. Фотографија Јелене и Ђоке Симића, 1867,
фонд Музеја града Београда.

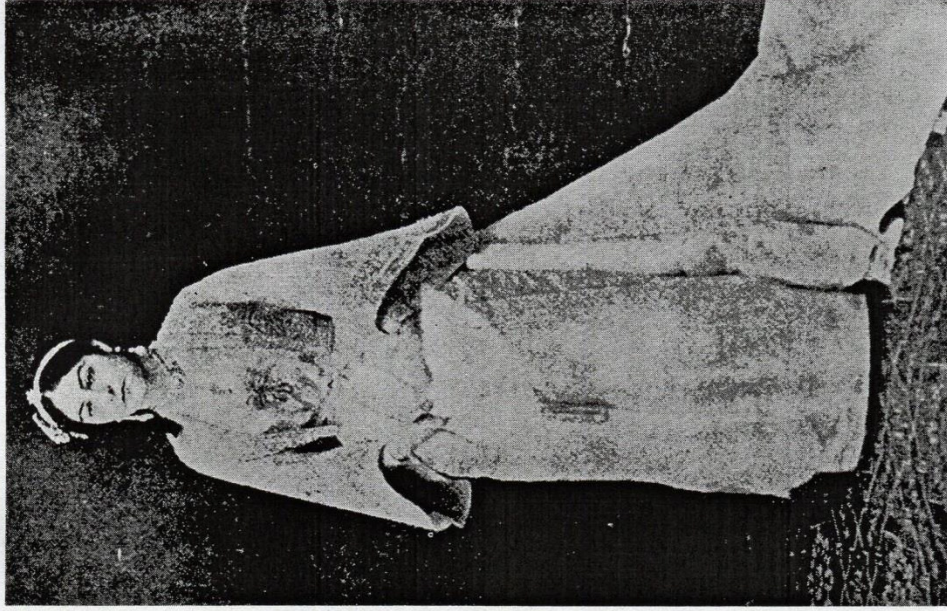

Сл. 8. Фотографија Јелене Карађорђевић, фонд Му-
зеја града Београда.

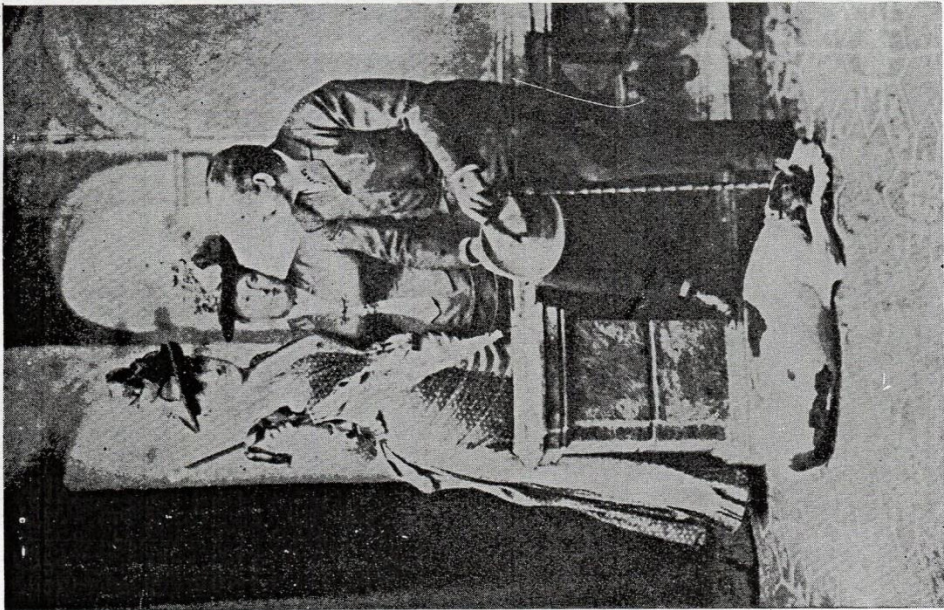

Сл. 9. Вереничка фотографија краљице Наталије,
1875, фонд Музеја града Београда.

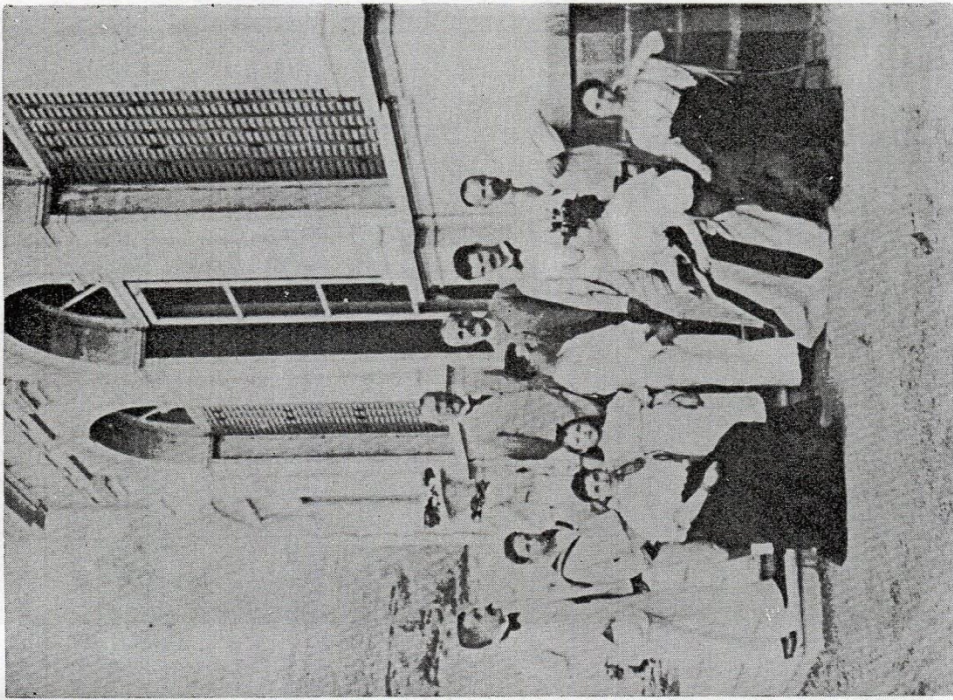

Сл. 10. Фотографија краљице Наталије у српској
грађанској ношњи, фонд Музеја града Београда.

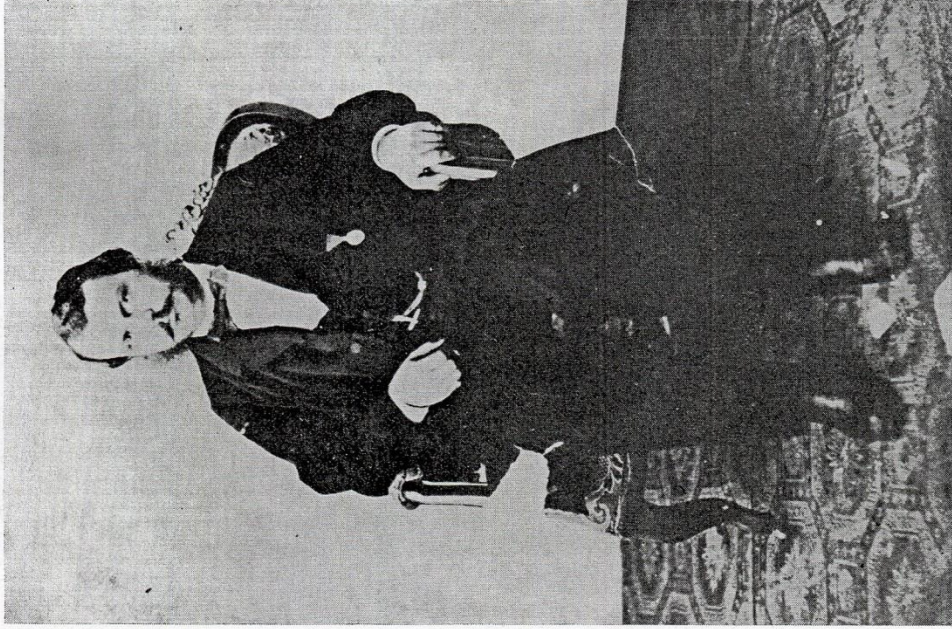

Сл. 11. Фотографија краља Милана у друштву,
око 1890, фонд Музеја града Београда

Сл. 12. Фотографија друштва са српског двора у Бијарици,
1897, фонд Музеја града Београда.

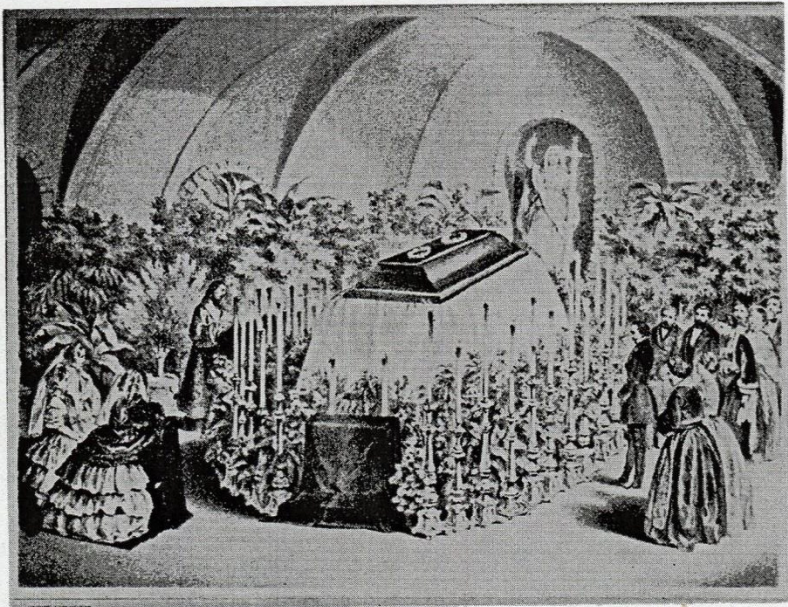

Сл. 13. Фотографија Живка Карабиберовића, 1861,
фонд Музеја града Београда

Сл. 14. Фотографије Симе Несторовића из 1861, 1869, 1883,
1889, 1899, фонд Музеја града Београда.

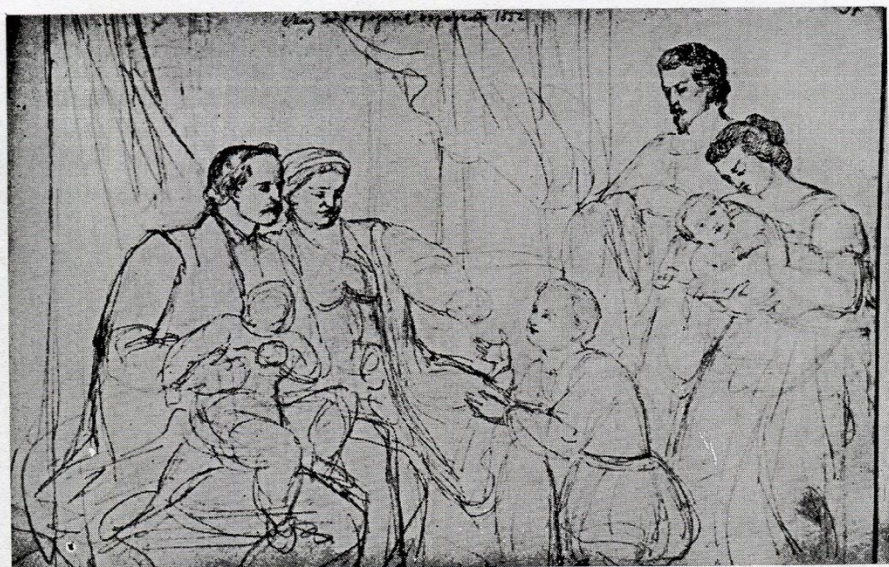
Сл. 17. Јован Исајловић, Милан Обреновић књаз српски на одру, 1839, фонд Народног Музеја у Београду.

Сл. 18. Анастас Јовановић, Тело блаженопоч. књажевне Клеопатре, литографисани отисак у боји, фонд Галерије Матице Српске у Новом Саду.

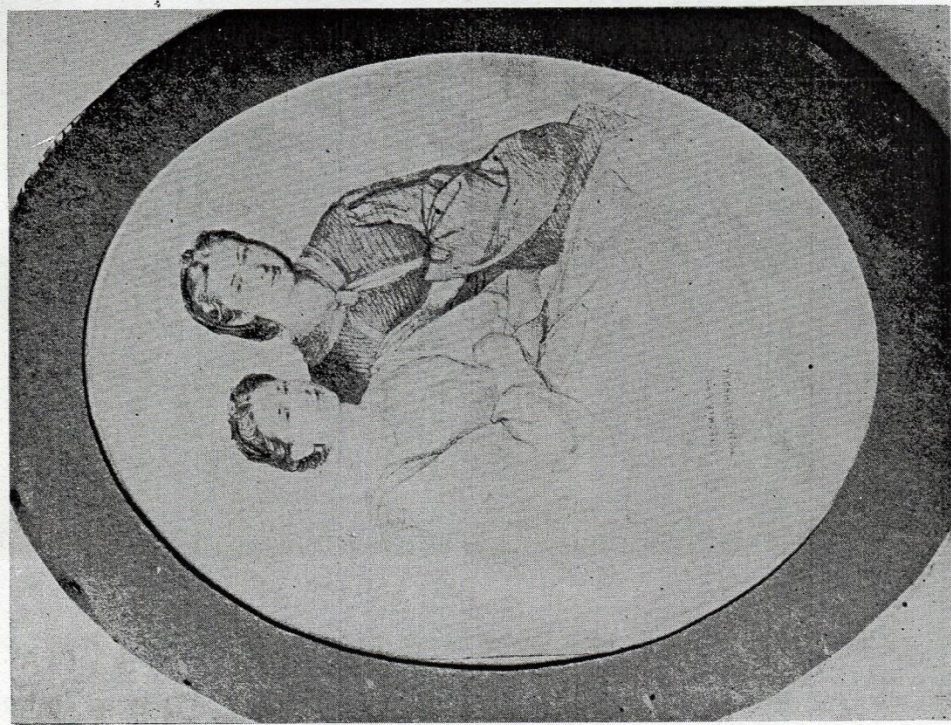

Сл. 21. Стева Тодоровић, Гимнастичко друштво, 1857, фонд Народног музеја у Београду.

Сл. 22. Стева Тодоровић, скица за породични портрет, 1852, фонд Народног Музеја у Београду.

Сл. 23. Стева Тодоровић, Портрет веренице, фонд Народ-
ног музеја у Београду.

Сл. 24. Стева Тодоровић, Портрет сестре, 1856, Фонд
Народног музеја у Београду.

Сл. 25. Урош Кнежевић, Портрет жене са цветом,
1856, фонд Народног музеја у Београду.

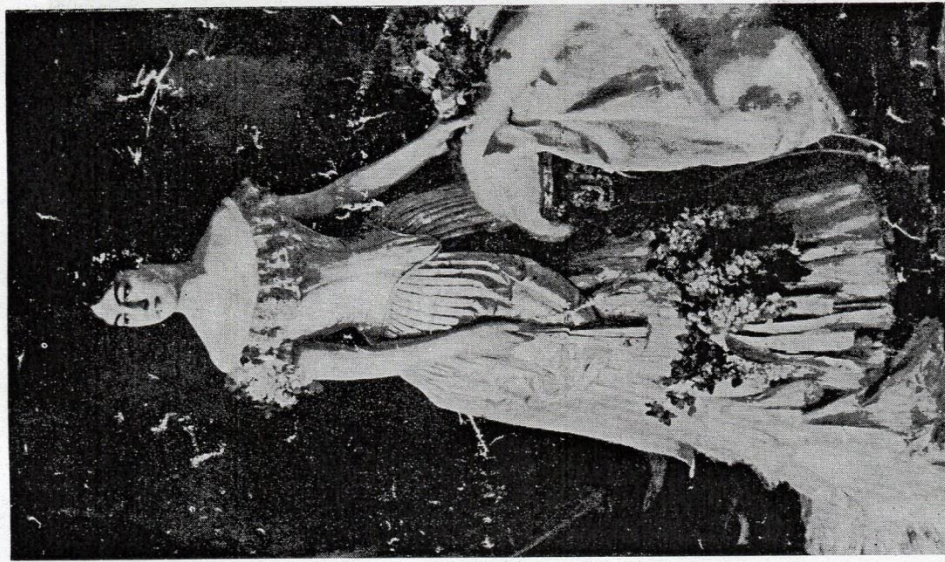

Сл. 26. Стева Тодоровић, Портрет уметникове кћери,
фонд Народног музеја у Београду.

Сл. 27. Степа Тодоровић, Миша Анастасијевић,
1884, фонд Народнoг музеја у Београду.

Сл. 28. Влахо Буковац, Краљица Нагалија, фонд
Народнoг музеја у Београду.

Сл. 29. Бура Јакшић, Портрет директора Ђирића, фонд
Народног музеја у Београду